

Částice *náhodou* ve vztahu k interpretaci direktivních mluvních aktů v češtině

Student a věda - lingvistika 2024

Michaela Chodounská

1. Úvod

Zjišťovací otázky jsou adresátovi kladeny primárně se záměrem vyjasnění platnosti propozičního obsahu, mluvčí zjišťuje, jaká ze dvou možných alternativ odpovídá objektivní skutečnosti (Běličová 1989).

- (1) a. *Uvařila ti čaj?* *zjišťovací otázka*

Forma zjišťovacích otázek se však zásadně liší v závislosti na komunikačním záměru mluvčího. Typicky zjišťovací otázky vyjadřují snahu zjistit platnost propozice, jejich kontextovým zapojením však mluvčí může dosáhnout i jiného záměru, a kromě direktivního aktu zjišťujícího odpověď otázku formulovat jako mluvní akt, který vyjádřením předjímá vykonání další činnosti.

Mezi takové direktivní mluvní akty patří nabídky a žádosti. Ty jde zjišťovací otázkou vyjádřit jak přímým, tak nepřímým způsobem (Searle 1975, Grepl 2017) v závislosti na míře zdvořilosti, která se do formy zřetelně propisuje.

- (2) a. *Uvař mi čaj.* *počáteční imperativ (jádro sdělení)*
b. *(Ne)uvaříš mi čaj?* *přímá žádost ve formě zjišťovací otázky*
c. *(Ne)mohla bys mi uvařit čaj?* *nepřímá žádost ve formě zjišťovací otázky*

Zdvořilostní strategie jsou různého typu a realizují se gramatickými prostředky i lexikálně, např. užitím částic. Jednou z těchto částic je právě *náhodou*, které se objevuje zejména v nepřímých nabídkách a žádostech, neboť k možnosti se v těchto typech vyskytnout potřebuje specifické sémantické a pragmatické podmínky.

- (3) a. *Nemohla bys mi náhodou uvařit čaj?*
b. **Neuvaříš mi náhodou čaj?*

Cílem příspěvku je i) poskytnout vhled do užití částice dle typu direktivního mluvního aktu realizovaného zjišťovací otázkou a ii) pojednat výsledky experimentu, který testuje hypotézy možného výskytu částice *náhodou* v přímých žádostech a nabídkách.

2. Distribuce částice náhodou dle typu zjišťovací otázky

V návaznosti na spektrum mluvních aktů, jež jdou přímými i nepřímými zjišťovacími otázkami vyjádřit, je nutné se blíže podívat i na distribuci částice *náhodou* v nich. Distribuce částice je značně omezena, neboť k možnosti výskytu ve zjišťovací otázce potřebuje konkrétní sémantické a pragmatické podmínky, které úzce souvisí s polaritou otázky, postoji mluvčího a kontextuální inferencí.

2.1 Epistemické otázky

Většinový výskyt *náhodou* v korpusu psané češtiny SYNv11 (Křen, M. et al. 2022) odpovídá epistemickým otázkám. Epistemická otázka je v souladu s vymezením zjišťovacích otázek jako typu výpovědi, která ověřuje platnost či neplatnosti propozice, a jejich podoba pak zcela odpovídá vyděleným podmínkám pro výskyt *náhodou*. Z hlediska negace, která se pro *náhodou* jeví jako obligatorní, je 100 % otázek negovaných, 99 % z nich pak negovaných vnější negací a příp. doprovázených pozitivně polaritními výrazy. Veškeré otázky se navíc nachází v kontextu s negativní či neutrální evidencí.

Z 100 náhodných výskytů *náhodou* ve zjišťovacích otázkách se v 93 % objevuje právě v otázkách epistemických, ve zbytku dat se vyskytuje v nepřímých direktivních mluvních aktech vyjadřujících nabídku nebo žádost. To samé platí pro obdobnou analýzu dat z mluveného korpusu češtiny ORALv1 (Kopřivová, M. et al. 2017), kde poměr mezi epistemickými otázkami a nepřímými nabídkami či žádostmi odpovídá stejnému rozdělení.

2.2 Nabídky a žádosti

Kromě otázek epistemických se částice *náhodou* vyskytuje v direktivních mluvních aktech odlišné výsledné perlokuce, tedy zjišťovacích otázek vyjadřujících nepřímou nabídku či žádost. Ty jsou v souladu s vymezením zjišťovacích otázek pouze do určité míry.

Zjišťovací otázka vždy zůstává otázkou (Hirschová 2022), technicky vzato i nepřímá nabídka či žádost od adresáta získává informaci o platnosti či neplatnosti propozice, doptává se však pouze na platnost podmínek pro uskutečnění odlišného mluvního aktu.

Způsob, jakým mluvčí může direktivní akt vyjadřující nabídku či žádost formulovat, je ovlivněn různými faktory, zejména pak zdvořilostí, jež vede mluvčího k více či méně přímé nebo nepřímé formulaci.

I mezi nabídkami a žádostmi tak lze spatřovat rozdíly, které jsou dále určující především pro uplatnění částic, neboť tyto rozdíly jsou dány zapojením různých modálních prostředků užívaných jako zdvořilostní strategie. Konkrétně pro *náhodou* je pak přítomnost modálních prostředků určující, neboť mluvčí tak vyjadřuje pozitivní epistemickou inklinaci (z ang. *epistemic bias*, tedy

předpoklad mluvčího o platnosti propozice, dále viz např. Sudo 2013), bez níž se *náhodou* jeví jako nepřijatelné či nemožné užití.

Na rozdíl od přímých direktivních mluvních aktů vyjadřujících nabídku či žádost ty nepřímé dovedou vyjadřovat epistemickou modalitu, jež se primárně vztahuje k očekávaným či preferovaným podmínkám pro uskutečnění perlokuce a je zásadní pro užití *náhodou*.

2.3 Zdvořilost

S direktivními mluvními akty vyjadřujícími nabídku či žádost úzce souvisí i tematika zdvořilosti, též hedging. Hedging je ve zdvořilostním pojetí strategií, která místo přímé direktivní výpovědi využívá nepřímých prostředků, které však mají stejný ilokuční význam či cílí na stejnou perlokuci. Hirschová (2022) v češtině popisuje několik formálních prostředků spadajících mezi zdvořilostní strategie.

Mezi ně řadí především užití modálních sloves. Modálními slovesům, primárně *moci*, ale i *chtít*, *muset* či *smět*, přisuzuje omezení ilokuční síly výpovědi či celkové zmírnění kategoričnosti tvrzení, které se kříží s vyjádřením epistemické modality. Z hlediska vyjádření ilokuční síly je řadí mezi indikátory, které výpovědi kategorizují mezi nepřímé direktivní výpovědi (2022: 249).

Dalším ze zdvořilostních prostředků je pak kondicionál, a to konkrétně kondicionál přítomný. Ten se jako substitute indikativu uplatňuje právě v nepřímých direktivních výpovědích a z hlediska sémantiky výpověď posazuje na úroveň nereálnosti. Označením výpovědi za potenciální pak dává vyvstat významu, jež ve zjišťovací otázce nabývá vyjádření epistemické modality (tamtéž).

Kombinace těchto složek následně výpověď nejen činí zdvořilejší, jazykově dává vzniknout ztvárnění předpokladů mluvčího o možnostech adresáta požadovanou činnost vykonat (Grepl – Karlík 1998: 457). Právě tato kombinace dává vyvstat primární epistemické inklinaci, vyjádření silného předpokladu o platnosti výpovědi (v tomto kontextu platnosti podmínek nutných k uskutečnění ilokučního aktu), který je nutnou podmínkou pro užití částice *náhodou*.

2.3 Status negace

Jako další zdvořilostní prvek Hirschová vyjmenovává negaci (k negaci jako zdvořilostnímu prostředku se dále vyjadřuje např. i Grepl 1979 nebo Štícha 1984). Neboť u obou typů zjišťovacích otázek, tedy epistemických otázek a otázek vyjadřujících nabídku či žádost, se negace uplatňuje jako významotvorný prvek, avšak pokaždé s rozdílnými významy, jednou z možných otázek je právě status negace v direktivních mluvních aktech.

Negativní epistemické zjišťovací otázky vyjadřují epistemickou inklinaci k pozitivní odpovědi. Jedním ze základních předpokladů užití negace je tak primární epistemická inklinace, kterou

mluvčí signalizuje adresátovi, že zaujímá předpoklad kladné odpovědi. Negace získává status prostředku spojeného s postoji mluvčího.

Direktivní mluvní akty vyjadřující nabídku nebo žádost však negace využívají jako prostředku realizujícího ilokuci nabídky či žádosti. V porovnání s protějškem, tedy otázkou, jež negována není, je prvotní interpretace epistemická, doptávající se na platnost propozice vzhledem ke komunikační situaci. Nabídkovou interpretaci získává až v kontextu, který nabídkové čtení implikuje.

Pořád však negaci lze spojovat s významem, jež vnáší do epistemických otázek, byť vyjadřovaná pozitivní epistemická inklinace již není silným předpokladem či přesvědčením, ale sekundárně se realizující formou inklinace, která signalizuje adresátovi přání (z tohoto hlediska ji tak lze spojovat i se zdvořilostními prostředky; místo imperativu, který je implicitně v každé nabídce či žádosti přítomen, mluvčí mluvní akt realizuje jako otázku signalizující přání).

Status negace v otázkách vyjadřujících nabídku či žádost je tak značením typu ilokuce a prostředkem, který ačkoliv vyjadřuje modalitu spojenou s mluvčím, činí tak především s ohledem na adresáta a ve snaze výpověď činit mírnější, zdvořilejší alternativou.

2.4 Hypotézy

Korpusová data ukazují majoritní výskyt částice *náhodou* v epistemických otázkách. Její užití však není limitované pouze na ně a byť v menší míře, částice se vyskytuje i u žádostí a nabídek, jež jsou vyjádřeny jako nepřímý direktivní mluvní akt ověřující podmínky úspěšnosti uskutečnění perlokuce. Výskyt *náhodou* v tomto typu zjišťovacích otázek je dán přítomností dalších modálních prostředků.

(4) a.	<i>Nechtěla bys (náhodou) zajít do kina?</i>	<i>nepřímá nabídka</i>
b.	<i>Nezajdeme (*náhodou) do kina?</i>	<i>přímá nabídka</i>

Domníváme se, že v případě přímých nabídek a žádostí, které žádný z těchto modálních prostředků, spadajících též pod zdvořilostní strategie, nemají, není možné *náhodou* použít.

Vzhledem k vymezení epistemických částic jako prostředků, jež zjednodušují ilokuční funkci výpovědi, předpokládáme, že v případech, kdy se ve zjišťovací otázce objeví *náhodou*, je jedinou možnou interpretací této otázky epistemické čtení. Do dat se tento fakt promítne takovým způsobem, že v kontextech předjímajících nabídky či žádosti bude mluvčími *náhodou* ve zjišťovací otázce považováno za nepřijatelné.

Naopak, ta samá forma výpovědi zasazená do kontextu předjímajícího epistemické čtení bude mluvčími vnímána jako přijatelná. U epistemických otázek předpokládáme přijatelnost pro

náhodou ještě vyšší, neboť je v kontextu přítomná negativní evidence a do otázky se promítne negativní evidenciální inklinace. Vzhledem k charakteru *náhodou*, jež otázku činí prominentnější alternativou, tak bude mluvčími považována za přijatelnější než její obdoba bez částice.

3. Experiment

K otestování hypotéz stanovených na základě analýzy představené v předcházející kapitole byl sestaven experiment. Experiment nabýval dotazníkové formy a úkolem participantů bylo hodnotit přirozenost přímých a nepřímých zjišťovacích otázek s přihlédnutím ke kontextu, do kterého byly otázky dosazeny.

3.1 Metoda a sběr dat

K získání dat byl vytvořen dotazník na platformě L-Rex (Starschenko – Wierzba 2022). Design experimentu byl vnitrosubjektový, každý účastník byl vystaven všem 66 stimulům vždy v jedné z podmínek. Pro jejich distribuci byl zvolen model latinského čtverce v pseudo-randomizovaném pořadí. Participantů měli za úkol hodnotit přijatelnost prezentovaných vět a přiřadit jim jednu z hodnot na škále 1–7, přičemž hodnocení 1 reprezentovalo (naprostou) nepřijatelnost, hodnocení 7 naopak (naprostou) přijatelnost.

Před započítáním experimentu byli participantů seznámeni se základními instrukcemi a krátkým úvodem představujícím ukázkové položky o dvou stimulech; jeden reprezentující přijatelnost a jeden nepřijatelnost. Během celého experimentu měli participantů možnost si kdykoliv zobrazit zkrácenou verzi instrukcí s popisem škály.

V součtu zahrnujícím všechny participantů se do experimentu zapojilo 143 lidí. K získání participantů byl využit účastnický pool poskytnutý laboratoří LABELS, většinou zúčastněných tak byli převážně studenti Univerzity Karlovy a za svou účast byli odměněni kredity.

3.2 Přímé zjišťovací otázky

3.2.1 Zpracování

Položky pro přímé zjišťovací otázky sestávaly ze 4 podmínek, manipulovanou proměnnou byl kontext a přítomnost částice *náhodou* ve zjišťovací otázce položené v návaznosti na daný kontext.

Pro každou z položek byly vytvořeny dva kontexty; jeden, který implikuje nebo explicitně tematizuje nabídku či žádost, a jeden, který implikuje epistemické čtení. Z hlediska evidenciality jsou kontexty vystaveny na neutrální a negativní evidenci, reflektují tedy především distribuci doloženou z korpusových dat, kde se *náhodou* primárně vyskytuje v kontextech tohoto typu, zároveň tak odpovídají dříve experimentálně ověřeným predikcím pro kontexty u otázek s vnější negací (Staňková 2023).

- (5) 1. Blíží se ples a Barbora by chtěla jít s Matějem. Barbora se ptá:
2. Matěj a Barbora se domluvili, že spolu půjdou na ples. Další den Matěj zmíní, že na ples půjde s jinou dívkou. Barbora se ptá:
- a. *Nepůjdeš se mnou?*
- b. *Nepůjdeš náhodou se mnou?*

V ukázkovém stimulu je první z kontextů modelován jako implikace ilokučního čtení, použitím modálního slovesa *chtít* je tematizované přání mluvčího, které předjímá zjišťovací otázku–nabídku. Druhý kontext je naopak modelován jako implikace epistemického čtení za přítomnosti negativní evidence.

Položená zjišťovací otázka tak plní funkci ověření platnosti propozice v přímé konfrontaci s důkazem, který je s přesvědčením mluvčího kontradiktorní. Návazné zjišťovací otázky byly vždy s vnější negací a *náhodou* v kanonické pozici.

3.2.2 Predikce

Na základě teoretických předpokladů jsme pro kontext, který implikuje či explicitně tematizuje nabídku či žádost, predikovali jako jedinou vyhovující zjišťovací otázku tu podmínku, v níž se nenachází částice *náhodou*.

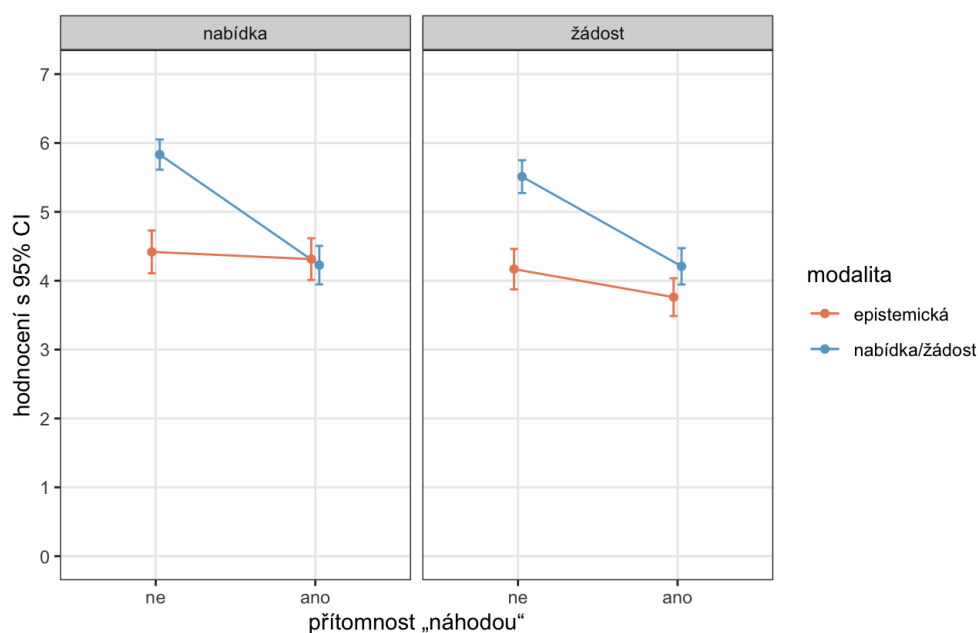
Pro přijatelnost *náhodou* v otázce, jež je ilokučním aktem nabídky či žádosti, je podstatná přítomnost podpurných prostředků vyjadřujících epistemickou modalitu. Vzhledem k absenci těchto prostředků a orientaci otázky na adresáta bez signalizace postoje mluvčího lze předpokládat, že *náhodou* bude otázky tohoto typu činit v daném kontextu nepřijatelnými.

Pro epistemický kontext naopak predikujeme naprostou přijatelnost. Za přítomnosti *náhodou* navíc předpokládáme, že přijatelnost bude nepatrně vyšší, neboť je v daném kontextu přítomna negativní evidence. Mluvčí za použití *náhodou* signalizuje adresátovi své přesvědčení a dává explicitně najevo, že daná skutečnost je s ním v nesouladu. Vyjádření, které *náhodou* užívá, se z tohoto hlediska jeví jako silnější než jeho protějšek, který částici *náhodou* neobsahuje.

3.2.3 Výsledky a diskuze

Výsledky pro kontext nabídky jsou zcela v souladu s predikcemi. Otázky bez částice *náhodou* byly účastníky hodnoceny převážně vyšším stupněm na škále, za přítomnosti *náhodou* však v hodnocení dochází k zásadnímu poklesu; otázky se nestávají zcela nepřijatelnými, ale mluvčí je nehodnotí jako přirozené.

V kontextu epistemického čtení k podobnému poklesu nedochází a otázka je v obou případech s přihlédnutím s drobným odchylkám, jež pro analýzu nejsou signifikantní, ekvivalentně přijatelná.

Graf 1: Výsledky hodnocení přijatelnosti pro přímé zjišťovací otázky

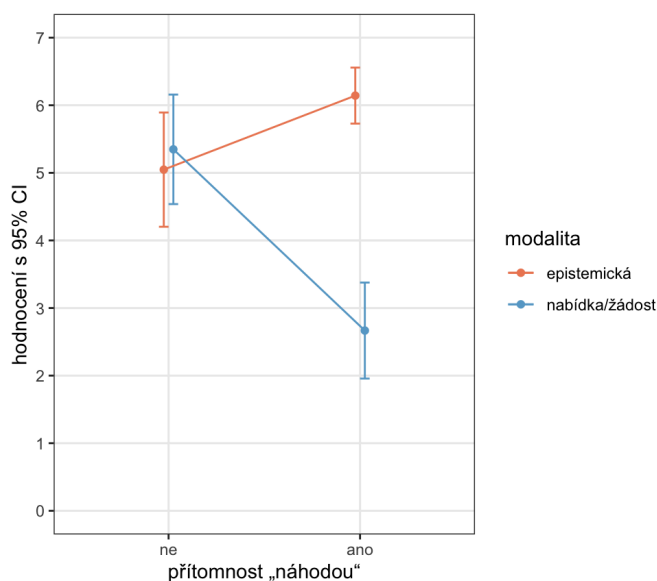
Výsledky se odchyľují pouze v jediném ohledu, a to je celkové posazení hodnocení. Průměrné hodnocení obou otázek v epistemickém kontextu se dostává na stejnou úroveň přijatelnosti jako podmínka 1b, která odpovídá ilokučnímu kontextu a zjišťovací otázce s *náhodou*.

Domníváme se, že důvodem tohoto poklesu je především gramatický aspekt slovesa, který mluvčí v epistemickém kontextu nevnímají jako přirozený. Zjišťovací otázky byly modelovány pomocí slovesa v perfektivním aspektu, který je v kontextu nabídek a žádostí převažující, v přímé nabídce či žádosti většinou dokonce nutně přítomný.

Argumentem přispívajícím interpretaci poklesu jakožto odrazu gramatického aspektu slovesa jsou dílčí výsledky pro jeden z obsažených stimulů, viz příklad (6). Stimul, jenž je zachycen na Grafu 2, užívá slovesa imperfektivního aspektu, slovesa *jít*. Verbum *jít* reprezentuje sloveso, které lze nedokonavě užít jak v případě přímé žádosti či nabídky, tak epistemické otázky. Epistemická otázka se navíc za přítomnosti částice *náhodou* stává výrazně přijatelnější než bez ní, zachycený stimul tak odpovídá původním predikcím zitenzivňujícího efektu otázky s *náhodou*, ke kterému za přítomnosti negativní evidence dochází.

- (6) 1. Ivana jde s Milošem kolem Národního muzea a vidí plakát na výstavu. Ivana se ptá:
2. Ivana a Miloš si s kamarádkou domlouvají společné setkání na sobotu. Ivana se ale domnívá, že v sobotu měla jít s Milošem na výstavu. Ivana se ptá:
- a. *Nejdeme na výstavu?*
  - b. *Nejdeme náhodou na výstavu?*

Graf 2: Výsledky hodnocení pro stimul se slovesem imperfektivního aspektu

3.3 Nepřímé zjišťovací otázky

3.3.1 Zpracování

Položky pro nepřímé zjišťovací tázací věty sestávaly pro obě sady ze 4 podmínek, manipulovanou proměnnou byl kontext a přítomnost částice *náhodou* v nepřímé zjišťovací otázce položené v návaznosti na daný kontext.

Žádost či nabídku lze v češtině modelovat několika způsoby, pro vytvoření stimulů s nepřímými zjišťovacími otázkami ve vedlejších větách tak bylo zvoleno postupu, který možné modelace porovná. První ze sad položek byla modelována jako nabídka či žádost, kterou lze implikovat pomocí kontextu, ve druhé sadě pak docházelo k manipulaci se slovesem maticové věty.

Položky s vedlejšími větami, kde docházelo k manipulaci s kontextem, byly vystavěny obdobným způsobem jako položky experimentu obsahující přímé zjišťovací otázky. První z podmínek předjímá nebo explicitně tematizuje žádost či nabídku, druhá podmínka podněcuje epistemické čtení kontextem vystavěným na neutrální či negativní evidenci.

Z hlediska výběru sloves v maticových větách bylo užito zpravidla neutrálních sloves, která implikují zjišťovací otázku, tj. *zeptat se, ptát se, ozvat se, volat* etc., jejich interpretace tak silně závisí právě na kontextu, do kterého je tázací věta zasazena. Sloveso vedlejší věty bylo v návaznosti na stimuly hlavního experimentu negované a v perfektním aspektu.

- (7) 1. Ela vypráví, že jí od šéfa přišel email s nabídkou. Ela říká:
2. Ela vypráví, že jí od šéfa přišel email, ve kterém se doptával na podobu pracovních týmů. Ela říká:
a. *Chce vědět, zda se nepřidám k nim do projektu.*
b. *Chce vědět, zda se náhodou nepřidám k nim do projektu.*

V druhé sadě stimulů docházelo k manipulaci pouze u slovesa maticové věty. Kontext zůstal pro všechny podmínky stejný a jeho podoba byla neutrální, nabídková nebo epistemická interpretace tak pro participanty byla naznačena pouze slovesem.

Pro podmínky, které implikovaly nabídku či žádost, bylo užito ilokučních sloves pro nabídky a žádosti, tedy *nabízet*, *nabídnout*, *navrhnout*, *žádat* nebo *požádat*. Epistemické podmínky pak sestávaly ze sloves obdobného charakteru jako v sadě s kontextuální manipulací, tedy sloves jako *zeptat se*, *ptát se*, *ozvat se*, *volat* etc.

- (8) 1. Kamila vypráví, že volala bratrovi ohledně sestavování nábytku. Kamila říká:
a. *Nabízela jsem mu, zda nepotřebuje pomoci.*
b. *Nabízela jsem mu, zda náhodou nepotřebuje pomoci.*
c. *Chtěla jsem vědět, zda nepotřebuje pomoci.*
d. *Chtěla jsem vědět, zda náhodou nepotřebuje pomoci.*

3.3.2 Predikce

Nepřímé zjišťovací otázky, jež jsou vyjádřeny obsahovou vedlejší větou, ztrácí prvotně přítomnou ilokuční sílu, neboť podávají pouze faktickou informaci, ilokuci nerealizují přímo. Tento fakt potenciálně může znamenat setření rozdílu mezi nabídkovým a epistemickým čtením.

Vzhledem k povaze náhodou v přímých zjišťovacích otázkách, které předjímají nutnost výskytu pozitivní epistemické inklinace, však predikujeme, že bude docházet k obdobnému efektu i u nepřímých zjišťovacích otázek, neboť i nepřímá zjišťovací otázka vyjadřuje epistemickou inklinaci spojenou s původním mluvčím. Ačkoliv v porovnání s experimentem pro přímé zjišťovací otázky efekt nebude tak silný vzhledem k absenci ilokučního efektu, na základě celkového postavení a vyjádření epistemické inklinace se domníváme, že bude stále přítomný.

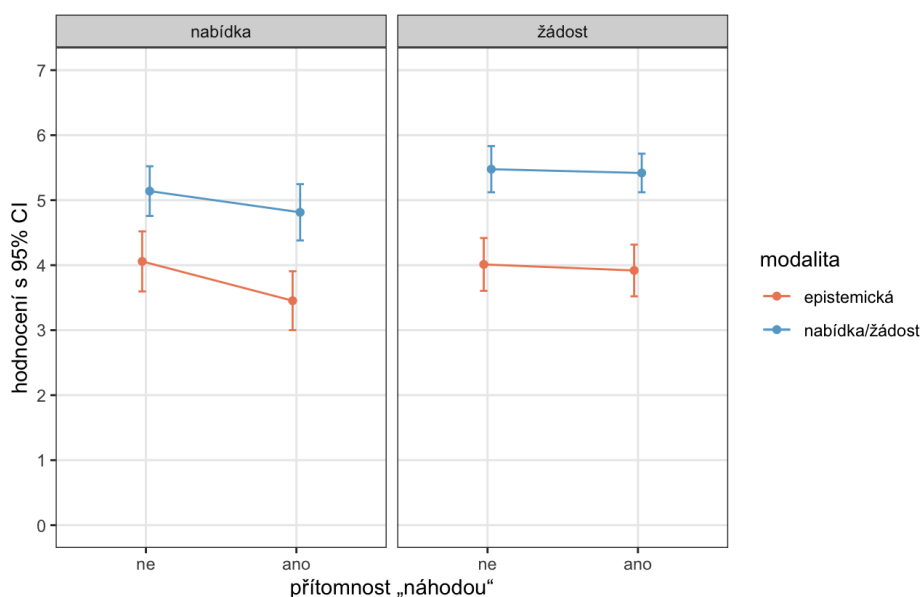
Experiment soustředící se na nepřímé zjišťovací tázací věty byl rozdělen do dvou sad postavených na rozdílné manipulaci, soudíme však, že by mělo docházet ke srovnatelnému efektu. V obou sadách dochází k tematizaci nabídkového čtení a nezávisle na způsobu jeho vyjádření by přítomnost částice *náhodou* tázací větu měla činit méně přijatelnou.

3.3.3 Výsledky a diskuze

Oba experimenty se svými výsledky vymykají původním predikcím. Předpoklad poklesu v přijatelnosti za užití *náhodou* u nabídek a žádostí se nenaplnil; ani u jedné z manipulací k tomuto efektu nedochází a mluvčí vnímají obě varianty jako stejně přijatelné.

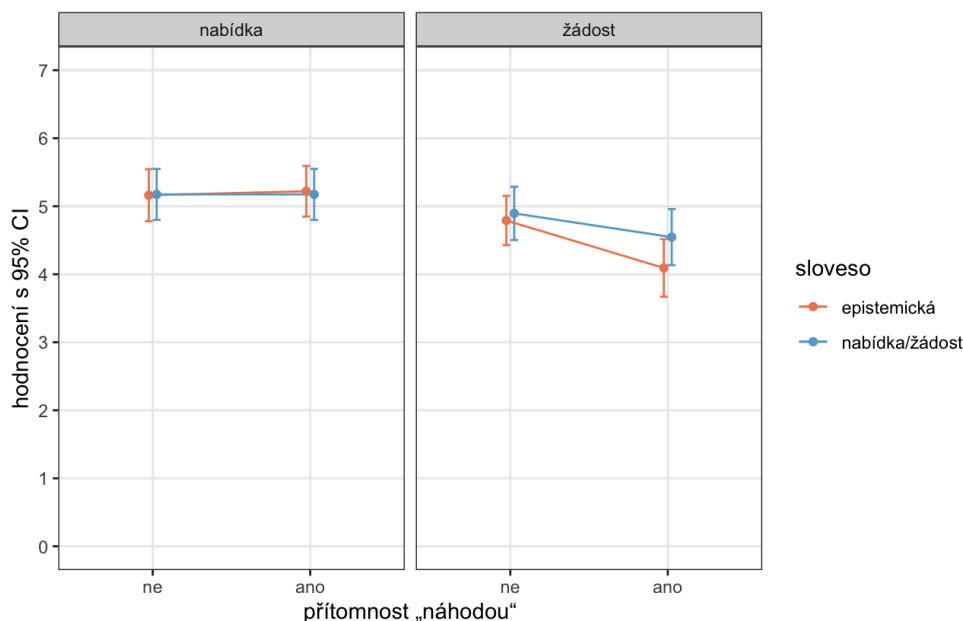
Výsledky pro stimuly, kde docházelo k manipulaci s kontextem, tedy ke stejné manipulaci jako u stimulů přímých otázek, se znovu projevuje znatelný pokles v hodnocení u epistemických tázacích vět. Lze předpokládat, že je pro přijatelnost relevantní především kontext, do kterého jsou tázací věty dosazeny, neboť v případech, kde je kontext neutrální a může implikovat jak čtení nabídkové, tak epistemické jsou přijatelné obě varianty.

Tento efekt lze spatřovat u stimulů, kde k manipulaci došlo u slovesa maticové věty a zapojení do neutrálního kontextu. Domníváme se, že pro mluvčí byla podoba maticového slovesa ambiguitní a až přítomnost slovesa v perfektivním aspektu hrála zásadní roli pro interpretaci nepřímé zjišťovací otázky jako žádosti či nabídky. Ačkoliv tak ilokuční čtení neindikoval kontext, gramatický aspekt slovesa *ano* a zapříčinil stejné hodnocení u vět, jež měly reprezentovat epistemické otázky.

Graf 3: Výsledky hodnocení pro nepřímé zjišťovací otázky s kontextovou manipulací

- (9) 1. Monika povídá manželovi, že se zastavili sousedé odnaproti. Monika říká:
- Nabízeli nám, zda s nimi dnes nepojedeme na kola.*
  - Nabízeli nám, zda s nimi dnes náhodou nepojedeme na kola.*
  - Chtěli vědět, zda s nimi dnes nepojedeme na kola.*
  - Chtěli vědět, zda s nimi dnes náhodou nepojedeme na kola.*

Graf 4: Výsledky hodnocení pro nepřímé zjišťovací otázky s manipulací slovesa maticové věty

Dílní výsledky pro nepřímé tázací věty tak přispívají interpretaci gramatického aspektu jako dominantního prvku pro recepci zjišťovacích otázek a k bližšímu rozlišení typů direktivních mluvních aktů. Přítomnost částice *náhodou* na rozdíl od gramatických prostředků nemá zásadní vliv na interpretaci ani na přijatelnost nepřímých zjišťovacích otázek.

3.5 Shrnující diskuze

Jak předjímá dílní diskuze hlavního experimentu, u přímých zjišťovacích otázek dochází k predikovanému efektu. Užití částice *náhodou* je v otázkách, které jsou zasazeny do kontextu implikujícího čtení nabídky či žádosti, mluvčími považováno jako nepřijatelné či minimálně jako méně přijatelné než jejich protějšek, v němž se částice *náhodou* nenachází. Vzhledem k tomu, že k takovému poklesu nedochází u otázek epistemických, otázka vyjadřující epistemickou modalitu se ukazuje jako zásadní pro použití částice ve zjišťovací otázce.

Jak však dokládá podrobná analýza výsledků, nedochází pouze k poklesu hodnocení za přítomnosti *náhodou* v nabídkovém kontextu, ale k celkovému poklesu hodnocení podoby přímé zjišťovací otázky v kontextu epistemickém.

Ačkoliv predikce pro přímé zjišťovací otázky byla vztažena i ke zjišťovacím otázkám nepřímým, k obdobnému efektu nedochází, a to nezávisle na způsobu implikace typu performativního užití. Pro věty, jež nabídkové či epistemické čtení vyjadřují kontextově, navíc vyvstal obdobný efekt, který lze spatřit i u výsledků hlavního experimentu, tedy že zjišťovací otázka je výrazně méně přijatelnou v kontextu implikujícím epistemické čtení.

Pro to, aby bylo v nabídce či žádosti *náhodou* vnímáno jako nepřijatelné, se musí nacházet v přímé otázce, která dokáže vyjádřit ilokuční sílu. V případech, kdy se *náhodou* vyskytne v nepřímých zjišťovacích otázkách, které ilokuční sílu vyjadřovat nedokážou a pouze podávají faktické sdělení, se jako nepřijatelné nejeví.

U obou experimentů, resp. experimentu s přímými zjišťovacími otázkami a nepřímými zjišťovacími otázkami, u kterých docházelo k manipulaci s kontextem, lze spatřit nepredikovaný efekt celkového poklesu v hodnocení otázky v epistemickém kontextu. Pokles interpretujeme jako nepřirozenost gramatického aspektu slovesa. Na základě experimentálních výsledků tak předpokládáme, že mluvčí v komunikaci rozlišují mezi jednotlivými typy direktivních mluvních aktů nejen dle kontextu a užití částic, ale též dle gramatického aspektu slovesa. Interpretace je podpořena výsledky jednoho ze stimulů přímých zjišťovacích otázek, který i pro přímý direktivní akt nabídky užívá imperfektivního aspektu a jinde sledovaný pokles není přítomen.

Diskuze, která se tak v oblasti zjišťovacích otázek otevírá, je nejen otázka možných podmínek pro distribuci částice *náhodou* v přímých a nepřímých zjišťovacích otázkách, ale též role gramatického aspektu slovesa v direktivních mluvních aktech jako vnitřně diferenciované kategorii.

4. Závěr

Výskyt *náhodou* je doprovázen několika sémantickými a pragmatickými podmínkami. Jako zcela zásadní se jeví negace, a to pak zejména vnější negace, jež je v češtině realizována interogativním slovosledem se slovesem v iniciální pozici a možným licencováním pouze pozitivně polaritních výrazů. Vnější negace ve zjišťovacích otázkách navíc předjímá pozitivní epistemickou inklinaci, se kterou je užití částice v silném sepětí.

Z významového hlediska se jedná o konsekvence propisující se do interpretace částice. Aby byla zjišťovací otázka s *náhodou* adresátem vnímána jako přirozená, je nutná nejen negace, která v epistemických otázkách vyjadřuje epistemickou inklinaci, ale v dalších typech direktivních mluvních aktů musí být doprovázena ještě jinými modálními prostředky schopnými primární epistemickou modalitu vyjádřit. Kontexty přímých žádostí a nabídek, jež jsou přímými zjišťovacími otázkami reprezentovány, se jeví pro *náhodou* dle predikcí jako nepřijatelné, neboť žádný z těchto prostředků neobsahují.

Experimentální data se ukázala jako vypovídající nejen o možnosti zapojení částice *náhodou* do přímých žádostí a nabídek, jež neoplývají podpůrnými modálními prostředky, ale poukázala i k problematice způsobu modelace různých direktivních mluvních aktů v češtině. Pro posouzení přijatelnosti zjišťovacích otázek se jeví jako signifikantní gramatický aspekt slovesa. Mluvčí

aktivně rozeznávají mezi jednotlivými mluvními akty i na bázi vidového ztvárnění, přičemž pro nabídky a žádosti je určující především perfektivní aspekt, pro otázky epistemické pak imperfektivní aspekt, a to jak v přímých zjišťovacích otázkách, tak nepřímých.

Závěry příspěvku předesílají několik otázek, jež však v důsledku omezeného rozsahu nemohly být dále zodpovězeny, a to zejména i) vztahení konceptů úzce souvisejících s přímými zjišťovacími otázkami i na otázky nepřímé, jež vykazují odlišnou interakci mezi modalitou a užitím epistemických částic, ii) již zmíněná otázka role gramatického aspektu slovesa jakožto zásadního prvku rozlišujícího mezi direktivními mluvními akty reprezentovanými zjišťovací otázkou, či obecně modelace ilokučních aktů v češtině.

Literatura

- BĚLIČOVÁ, H.: Zjišťovací otázky kladné a záporné v slovanských jazycích. *Slavia* 58, 1989, s. 97–105.
- GREPL, M. – KARLÍK, P.: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia, 1998.
- GREPL, M.: Úvodní poznámky k tzv. jistotní modalitě. *SaS* 40, 1979, s. 81–87.
- GREPL, M.: Indirektní realizace komunikační funkce. Eds. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová, *Czechency – Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017.
- HIRSCHOVÁ, M.: *Pragmatika v češtině*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2022.
- KOPŘIVOVÁ, M. et al.: *ORAL: korpus neformální mluvené češtiny, verze 1 z 2*. 6. 2017. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2017.
- KŘEN, M. et al.: *Korpus SYN, verze 11 ze 14*. 12. 2022. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2022.
- SEARLE, J. R.: *Indirect speech acts*. Eds. P. Cole, J. L. Morgan, *Syntax and Semantics* 3. New York: Academic Press, 1975.
- STAŇKOVÁ, A.: *The expression of speaker's bias in Czech polar questions*. Diplomová práce, vedoucí Šimík, Radek. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, 2023.
- STARSCHENKO, A. – WIERZBA, M.: *L-Rex*. 2022.
- SUDO, Y.: *Biased polar questions in English and Japanese*. Eds. D. Gutzmann, H.-M. Gärtner, *Beyond Expressives: Explorations in Use-Conditional Meaning*. Boston: Brill, 2013.
- ŠTÍCHA, F.: Konkurence kladu a záporu v otázkách zjišťovacích. *Naše řeč*, 67(2), 1984, s. 76–83.